

Kdo vládne globálním systémům?

Globální systémy jsou určovány a vytvářeny vztahy různé povahy, a to jak v přírodní, tak i v sociální sféře. Zatímco ty přírodní změnám v čase podléhají pozvolněji a jsou probádány relativně dostatečně, společenské globální systémy se vyvíjejí o poznání dynamičtěji a jsou stále předmětem diskuzí a nezdůvěry i spekulací. V tomto článku se zaměříme právě na tyto rychle se proměňující systémy ekonomického, sociálního, kulturního, technologického či politického charakteru, na jejich vývoj a na to, kteří aktéři v nich hrají důležitou roli.

Co jsou globální systémy?

Pojmem systém se označuje soubor navzájem propojených částí, prvků a jevů, spojených určitou strukturou, sítí vztahů v uspořádaný celek. Globální systém, označovaný mnohdy i synonymy celoplanetární, celosvětový, se neomezuje na dělení světa na makroregiony, jednotlivé kontinenty, či státy, ale je tvořen sítí vazeb a vztahů existujících a odehrávajících se na nejvyšší měřítkové úrovni. Způsob uspořádání takového vnitřně členitého a složitého (komplexního) celku se tradičně analyzuje ve dvou (vzájemně propojených) dílčích subsystémech – přírodním a společenském (v souvislosti s dualismem v geografii – dělení na fyzickou a sociální – od konce 60. let 20. století). Díky této specifikaci lze snáze zhodnotit, zda jde o systémy uzavřené nebo otevřené, stabilní či dynamicky se měnící, přirozené nebo sociálně konstruované. Významy jednotlivých prvků a jevů i povaha a míra vazeb a vztahů mezi nimi jsou v čase proměnlivé, stejně jako měnící se významy klíčových procesů, které globální systém formují a ovlivňují.

Globálními systémy *přírodní povahy*, jako např. pohyby tektonických desek, cirkulace atmosféry, oceánské proudění, šířková pásmovitost, výšková zonalita či globální změny klimatu, jsou poměrně stabilní, činností člověka více či méně ovlivněné, ovlivňované a ovlivnitelné. Ve formování a přetváření *společenských globálních systémů* je však dominantní a nezastupitelná role člověka. Regiony různých měřítek i kulturní a náboženské systémy světa jsou prostřednictvím celosvětových procesů a kontaktů (obchod na světových burzách,

integrace států do mezinárodních struktur, propojení internetem a sociálními sítěmi, cestování apod.) stále intenzivněji a dynamičtěji propojovány v jeden organický, byť vnitřně různorodý celek.

Hybné síly globálních systémů

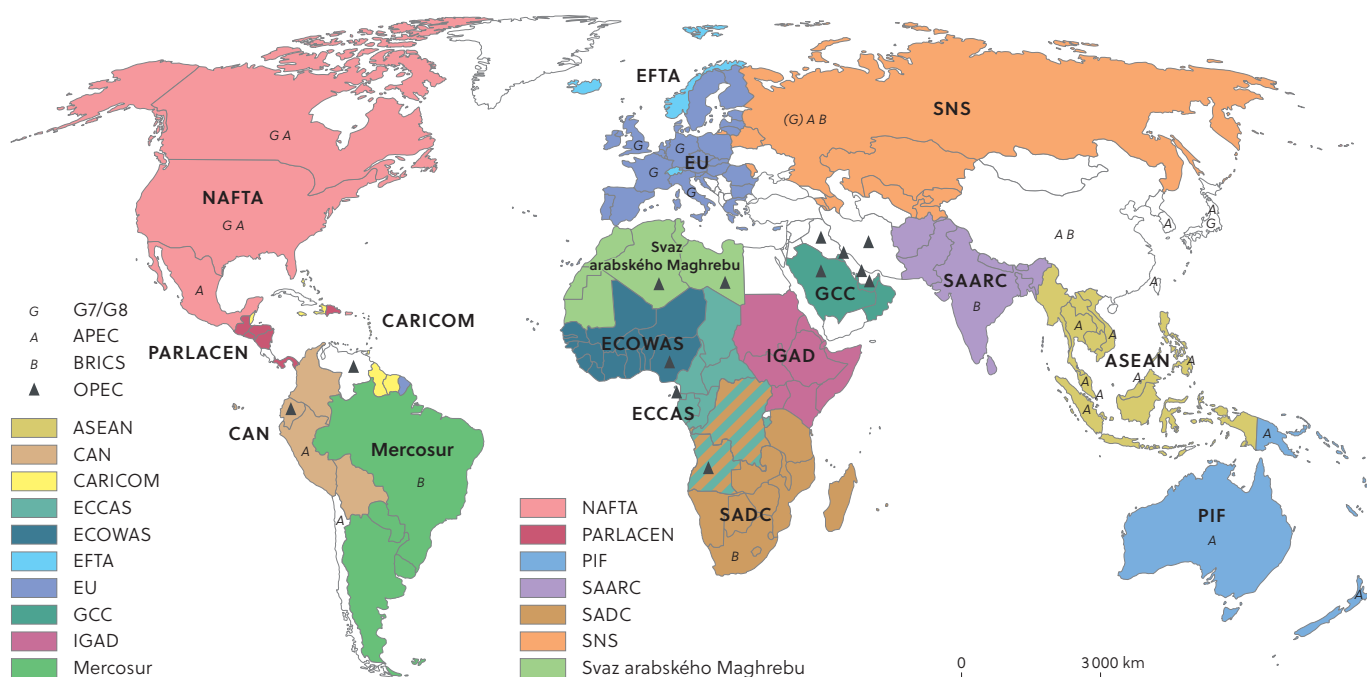
Procesy vzniku, fungování, vývoje a interakcí globálních systémů různých typů v čase a prostoru, jejichž souhrn tvoří komplexní globální systém, patří k tradičním tématům mnoha vědních oborů. Mimo jiné proto, že jejich výsledkem je jak nerovnoměrné rozmístění environmentálních podmínek života, obyvatelstva a bohatství na Zemi, tak i územně diferencovaný výskyt společenských problémů i přírodních rizik. Různé koncepty diferenciacie světa a jejího vývoje tak nalezneme nejen v geografii, ale i ekonomii, sociologii, politologii nebo historiografii. Při zkoumání diferenciacie globálního systému se lze zaměřit nejen na posouzení klíčových struktur, proměnlivost významu prvků a jevů v čase (statická vs. dynamická pojetí), ale i procesy změn a jejich vnější a vnitřní podmíněnosti, které v odlišných etapách vývoje společnosti hrály různé role. Jiné (kvalitativně odlišné) znaky a nástroje zapojení do globálního systému zaznamenáváme v době jeho formování v preindustriálním období, jiné v období industriálního, o jiných uvažujeme dnes (v etapě postindustriální). Za společný znak a podstatu globálních systémů v různých obdobích lze považovat schopnost jeho jednotlivých prvků být součástí sítě vazeb a vztahů (bez ohledu na jejich intenzitu, rovnocennost nebo míru dobrovolnosti – svobody rozhodování). Zapojit se, integrovat se, utvářet a posilovat vazby a vztahy

Pavel Chromý
Miroslav Šifta

Univerzita Karlova,
Přírodovědecká fakulta;
katedra sociální geografie
a regionálního rozvoje;
pavel.chromy@natur.cuni.cz
miroslav.sifta@natur.cuni.cz

Poděkování

Příspěvek vznikl v rámci projektu GAČR č. P410/12/G113 s názvem „Výzkumné centrum historické geografie“.

OBR. 1 Nejvýznamnější mezinárodní hospodářské organizace světa.

Zkratky: ASEAN – Sdružení národů jihovýchodní Asie; APEC – Asijsko-pacifické hospodářské společenství; CAN – Andské společenství; BRICS – hospodářské seskupení Brazílie, Ruska, Indie, Číny a Jižní Afriky; CARICOM – Karibské společenství; ECCAS – Hospodářské společenství států střední Afriky; ECOWAS – Hospodářské společenství západoafrických států; EFTA – Evropské sdružení volného obchodu; EU – Evropská unie; G7/G8 – sdružení ekonomicky nejvyspělejších států světa; GCC – Rada pro spolupráci arabských států v Zálivu; IGAD – Mezivládní úřad pro rozvoj; Mercosur – Jihoamerický společný trh; NAFTA – Severoamerická dohoda o volném obchodu; OPEC – Organizace zemí vyvážejících ropu; PARLACEN – Středoamerický parlament; PIF – Fórum tichomořských ostrovů; SAARC – Jihoasijské sdružení pro regionální spolupráci; SADC – Jihoafrické rozvojové společenství; SNS – Společenství nezávislých států.
Zdroj: wikipedia.org.

v síti (vnitřní integritu systému) s sebou vždy neslo i utváření a prohlubování závislosti, a tím de facto i zviditelnění společenských a územních rozdílů v distribuci uplatňování moci (Fukuyama 2002).

V čase se měnily i podněty pro formování a proměny společenských globálních systémů, tzv. hybné síly vývoje a změn přírodní, sociální, demografické, ekonomické, kulturní, politické i technologické povahy. Zatímco v raném stádiu vývoje lidské společnosti byl komplexní globální systém ovlivňován především přírodními podmínkami (vhodné prostředí pro život), později se jeho hybatelem stala výměna lidských zkušeností. Výrazné kvalitativní změny přinesla tzv. neolitická revoluce, rozvoj zemědělství a pastevectví. Kvalitativní změny systému přinesly např. šíření rolnictví a pastevectví, proces kolonizace – využívání geograficky vzdálených oblastí, rozvoj mezinárodního obchodu, ale i měnící se role panovníků a mocností v procesu formování koloniálních říší. V novověku přispěla ke společenské globalizaci průmyslová revoluce, změny zemědělských technologií, rozvoj dopravy, obchodu, šířící se proces urbanizace, rozvoj informačních a komunikačních technologií. Ve druhé polovině 20. století dynamiku vývoje globálních systémů umocnily zejména tři procesy: dekolonizace Afriky a Asie (od roku 1945 do konce 70. let), rozvoj moderních informačních a komunikačních technologií / technologický pokrok civilizace a od poslední dekády 20. století dynamicky se prohlubující proces socio-kulturní a ekonomické globalizace (Novotný 2015). Uvedené proměny společenských vazeb posílily jak provázanost, tak i intenzitu vzájemné závislosti

jednotlivých oblastí světa. Měnily se i tradiční brzdy formování světového systému, překážky toků zboží/kapitálu, celní ochrana a daňové systémy, bariéry pohybu obyvatelstva (zejména pracovních sil), míry rozličných regulací a omezení (Beck 2007).

„Dělení“ světa

Tradiční geografické rozdělení světa představovalo mnohdy jednoduché dichotomie, např. koloniální velmocí a kolonie či závislá území, vyspělé země tzv. globálního Severu a méně vyspělé země globálního Jihu. Dělení na Západ a Východ – demokratické a nedemokratické (totalitní) režimy, oblasti lišící se mírou demokracie a dodržováním lidských práv a svobod (vč. postavení žen, hendikepovaných či jinak se lišících skupin obyvatel ve společnosti), nebo na oblasti z hlediska bezpečnosti stabilní a nestabilní (konflikty), případně tři „světy“ podle rozvoje (úrovně vyspělosti) z hlediska ekonomického charakteru – kapitalistický, socialistický a tzv. třetí svět. Podle socioekonomického rozdělení OSN se státy dělily na rozvojové (více než desetina), méně rozvinuté (více než dvě třetiny), rozvinuté země (ne celá pětina) obyvatel planety. (*Různým přístupům k vymezení a hodnocení světových makroregionů byla v Geografických rozhledech věnována pozornost opakovaně – viz seznam článků v online příloze.*)

Vůdčí „hráči“ globálních systémů

Globální systémy jsou formovány a ovlivňovány celou řadou různorodých aktérů, kteří jsou při své interakci vedeni snahou optimálně uspokojovat své potřeby a naplňovat své cíle, zároveň jsou však

nucení respektovat danosti společensko-kulturních hodnot prostředí, ve kterém působí. To platí zejména u relativně autonomních, vnitřně integrovaných, historicky založených, náboženských, rasových, etnických nebo sociálních skupin lidí, které tvoří sociokulturní systémy, vyvíjející se poměrně kontinuálně. Kromě „setrvačnosti“ a pravidel společensko-kulturního klimatu daného systému zajišťují jeho vnitřní integritu zejména instituce (mezinárodní organizace, případně státní správy).

Národní státy stále v hlavní či již ve vedlejší roli?

Národní státy stále více, dobrovolně i nedobrovolně, odevzdávají podstatnou část svých formálních i neformálních pravomocí na jedné straně nadřazeným mezinárodním či nadnárodním organizacím (tedy na vyšší hierarchickou úroveň), na druhé straně i svým vlastním regionům jako samosprávným celkům (o řád níž). Jejich pozici oslabuje i to, že nedokáží účinně čelit aktivitám globálně operujících nadnárodních korporací. Národní státy se nacházejí pod stále rostoucím tlakem ekonomické globalizace a šíření informačních a komunikačních technologií a může se tak zdát, že z globální scény ustupují. Moc, kterou ve svých rukou drží, je však zatím stále rozsáhlá. Jde především o velmoci, jako jsou Spojené státy, Čína, Rusko, Japonsko a Indie. Společně s Evropskou unií (která sice není národním státem, v rámci jejího více než půlstoletého vývoje ale jednotlivé členské země – národní státy – postoupily Unii podstatnou část svých suverenit, a tak je i díky rozsahu a hloubce politické a ekonomické integrace považována za silného globálního aktéra), nejsilnější národní státy vytvářejí 75 % HDP světa a 80 % světových zbrojních výdajů (Balabán, Potůček 2009). Tato „velká šestka“ sice představuje pouze cca polovinu světové populace, ale pomyslné oštěže globální moci stále drží.

Síla národních států jako hráčů na globální šachovnici se odráží i v největší světové politické organizaci – Organizaci spojených národů, jejíž klíčový orgán, Rada bezpečnosti, zahrnuje pět stálých členů (národních států) s právem veta: Spojené státy, Velkou Británií, Francií, Rusko a Čínu. Je však zřejmé, že OSN se již delší dobu nachází v krizi (Balabán, Potůček 2009), to dokládá i emancipace „mladších“ globálních hráčů (např. uskupení G7/G8 či G20).

Významně se rozvíjejí a do globálního systému začínají promlouvat i další národní státy, donedávna mocnosti „pouze“ na makroregionální úrovni: Brazílie, Argentina, Chile, Mexiko, Venezuela v Latinské (jižní a střední) Americe; Jižní Afrika a Nigérie v subsaharské Africe; Egypt, Írán, Izrael, Saúdská Arábie a Turecko v severní Africe a na Blízkém východě, Pákistán, Indonésie, Thajsko a Vietnam v jižní a jihovýchodní Asii, Kazachstán ve střední Asii, Jižní Korea ve východní Asii nebo Austrálie v Oceánii.

Pro uvedené státy je typický velmi dynamický rozvoj (trend přechodu z „periferie“, přes „semiperiferii“ až do „jádra“ – posun na linii ekonomického vývoje z rozvojové země až k rozvinuté), který, stejně jako ony, prodělávají i další, před několika desítkami let ještě rozvojové, země.

Role vlivných mezinárodních organizací

Téměř každý stát světa je dnes integrován do některé z mezinárodních organizací. Ty vznikají za různými účely (ekonomická spolupráce: např. Mercosur – Jihoamerický společný trh; společná zahraniční politika a rozvoj regionu: např. Liga arabských států). Některá uskupení nejsou založena ani na geografické blízkosti členských zemí, např. BRICS – uskupení ekonomické spolupráce mezi Brazílií, Ruskem, Indií, Čínou a Jižní Afrikou, nebo Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD) – mezivládní organizace 35 rozvinutých demokratických států světa s tržní ekonomikou. Ekonomické, bezpečnostní a politické provázání transatlantického regionu podtrhuje existence a fungování Severoatlantické aliance (NATO), nejsilnější vojensko-politické organizace světa, úzce politicky i bezpečnostně propojené s Evropskou unií.

TAB. 1 Podíl obyvatel využívajících internet ve světových regionech (2017)

Severní Amerika	88 %
Západní Evropa	84 %
Austrálie a Oceánie	68 %
Východní Evropa	67 %
Jižní Amerika	66 %
Blízký východ	60 %
Východní Asie	57 %
Jihovýchodní Asie	53 %
Střední Amerika	53 %
Střední Asie	48 %
Jižní Asie	33 %
Afrika	29 %
Svět	50 %

Zdroj: www.wearesocial.com

Formování „světových systémových“ přístupů

Pro druhou polovinu 20. století bylo typické i hledání odpovědí na „otevřené“ otázky typu: Proč jsou některé státy bohaté a jiné chudé? Proč se propast mezi nimi nejenže nezmenšuje, ale zdá se, že roste? Jaké byly příčiny obou světových válek? (Krejčí 2002)

Zodpovídání těchto otázek vedlo vědce k formulování teorií světových systémů.

Tzv. „světových systémových“ přístupů se začaly prosazovat zejména v sociologii, v ekonomii a v historiografii (hospodářské dějiny) od 70. let. Jejich společným rysem bylo opouštění státu jako jednotky analýzy světa. Státy byly v analýzách globálního systému nahrazeny ekonomickými a mocenskými vazbami propojenými většími územními celky. Zprvu se tak dělo zejména ve Spojených státech a od 80. let i mimo Severní Ameriku, v západní Evropě, a to i v politických vědách, sociální geografii ad. Za dobu největšího „rozkvětu“ teorií světových systémů lze označit první polovinu 80. let. V souvislosti s turbulentními, hlavně politicko-ekonomickými změnami na přelomu 80. a 90. let 20. století však následoval (pod vlivem prosazujícího se neoliberalismu a postmodernismu ve společenských vědách) jistý „ústup“ od úvah o teoriích světových systémů. V průběhu 90. let z důvodu „vyčerpání“ neoliberalismu i postmodernismu, ale zejména v souvislosti s nárůstem nových (hlavně sociálních a environmentálních) problémů ve světě, prohlubující se globalizací a nespokojeností s vysvětlením příčin „střetu civilizací“ (Huntington, Nagy 2001) došlo k jejich renesanci. „Světových systémových“ myšlení (podstatou interdisciplinární) bylo rozšířeno o prostor, o historický přístup a hledání vysvětlení v minulosti, o globální přístup (ústup od studia společnosti omezené národním státem ke studiu větších územních celků propojených ekonomickými a mocenskými vazbami a vztahy) a zdůrazňování role mezinárodního obchodu (na úkor výroby), vykořisťování chudších regionů bohatšími a studium role ideologií, „moci“ a jejího uplatňování (Beck 2007).

Po období, kdy klíčovými hráči byly suverénní panovníci či dynastie a později národní státy, se formoval světový systém, jehož hlavními aktéry již nejsou jednotlivé státy, ale mezistátní organizace a nadnárodní korporace. Systém, jehož rovnováha by neměla být tvořena vztahy mocenských potenciálů států, ale prostřednictvím husté sítě vzájemně propojených a na sobě závislých nadnárodních uskupení – ekonomických, politických i kulturních aliancí.

OBR. 2 Symboly globálního systému, Socha svobody a Světové obchodní centrum v New Yorku. Budovy Světového obchodního centra byly cílem teroristického útoku 11. září 2001. Nebyl to útok jen na Spojené státy, ale i na hodnoty celé „západní“ společnosti. Zdroj: Joseph Sohm / Shutterstock.com.

 Přílohu k článku (text Huntington vs. Wallerstein – nejznámější koncepce globálního systému) najdete na webu Geografických rozhledů.

Abstract

Who governs global systems?

Global systems are determined and created by relationships of a diverse character, both in the natural and social spheres. While natural global systems change over time more gradually, social global systems are evolving more dynamically, and are therefore frequently the subject of discussion and speculation. In this article we will focus on rapidly changing systems of economic, social, cultural, technological or political nature, on their development and on which actors play an important role in them.

Role privátního a neziskového sektoru a tvorba světového obrazu v médiích

Kromě národních států a mezinárodních organizací hrají v globálním systému čím dál výraznější roli nadnárodní korporace s vlivem, který často překračuje nejen ekonomické možnosti národních států (např. Walmart, americká společnost maloobchodních řetězců, by v žebříčku států byl v první dvacítkce největších ekonomik světa, např. před Austrálií či Jižní Koreou). I nevládní organizace typu Greenpeace, Amnesty International, Lékaři bez hranic, Červený kříž/půlměsíc a velmi výrazně také média (CNN, BBC, Al Džazíra, Euronews) svým diskurzem ovlivňují politické postoje a názory stovek milionů lidí, a formují tak i globální systémy.

Globální systém „na síti“

V současnosti můžeme globální systém i jeho proměny (hlavně zásluhou rozvoje informačních a komunikačních technologií) sledovat téměř v přímém přenosu. Na Zemi dnes neexistuje místo, o kterém by nebylo možné získat informace. Ty se spolu se zprávami různého charakteru i různé důvěryhodnosti šíří stále častěji prostřednictvím internetu. Na něm se odehrává i rostoucí část objemu světového obchodu. Internet hraje velmi důležitou roli také ve světové dělbě práce. Mnoho pracovních míst kvůli němu vzniká, mnoho zaniká, a dokonce se díky němu dá pracovat i bez závislosti na konkrétním místě výkonu práce (např. tzv. digitální nomádství). Zatímco

v roce 2000 mělo přístup k internetu jen 7 % světové populace, nyní (2017) je to již její polovina (tab. 1).

Závěr

Globální systém je struktura fyzických, v současnosti však především virtuálních vztahů mezi vzdálenými místy na Zemi. V jeho středu stojí ti aktéři, kteří koncentrují moc a vliv (a tak i zisk) a disponují schopností kontrolovat „podřízené“ součásti svých sítí či řetězců.

Globální vládnutí se realizuje jak v různých řádovostně-měřítkových úrovních (nelze je omezit jen na úroveň národních států, které jsou stále klíčovými prvky systému), tak v síti horizontálních vazeb (formální i neformální informační a komunikační sítě aktérů), a to s využitím mnoha regulátorů – vedle tradičních nástrojů veřejné moci se uplatňují i jiní aktéři z privátního/tržního prostředí, občanského/nevládního sektoru. S dynamickým rozvojem v oblasti informačních a komunikačních technologií roste též význam aktérů disponujících informacemi (médiá, komunikace). Globálním problémem je otázka sdílené pravomoci, odpovědnosti, ovšem i vzájemné závislosti mezi aktéry jednotlivých skupin/sfér.

Množství a různý charakter globálních aktérů ale nezaručuje, že na široké spektrum otázek, kterým globalizovaný svět čelí, jsou nebo v dohledné době budou nalezeny adekvátní odpovědi. Rychlost a závažnost nepalčivějších výzev současnosti (devastace životního prostředí, globální klimatické změny, chudoba, demografická nerovnováha mezi vyspělými a nerozvinutými oblastmi, masová migrace, krize světové ekonomiky, existence tzv. zhroucených států často spojená s existencí terorismu a organizovaného zločinu, proliferační zbraní hromadného ničení apod.) výrazně zvyšuje tlak na všechny dotčené aktéry. V globálním systému je stále zřetelněji patrné, že ani OSN, ani další globální organizace včetně Světové banky či Mezinárodního měnového fondu, nejsou schopny adekvátně reagovat na výše zmíněné problémy světové společnosti i životního prostředí Země.

Literatura a zdroje dat

- BALABÁN, M., POTŮČEK, M. (2009): Aktuální stav a perspektivy globálního vládnutí. *The Science for Population Protection*, 1(1), 7–15.
- BECK, U. (2007): Moc a protiváha moci v globálním věku: Nová ekonomie světové politiky. Sociologické nakladatelství, Praha.
- FUKUYAMA, F. (2002). Konec dějin a poslední člověk. Rybka publishers, Praha.
- HUNTINGTON, S. P., NAGY, L. (2001): Střet civilizací: boj kultur a proměna světového řádu. Rybka publishers, Praha.
- KREJČÍ, J. (2002): Postižitelné proudy dějin. Sociologické nakladatelství, Praha.
- NOVOTNÝ, J. (2015): Globalizace, globální výrobní sítě, ekonomická komplexita. *Geografické rozhledy*, 24(3), 6–9.

Globální systémy

Kdo vládne globálním systémům?

Cesta kolem světa za 28 dní

Česko jako malá laboratoř mezinárodní migrace

4

Tento soubor (článek) je vlastnictvím časopisu Geografické rozhledy a podléhá právní ochraně. ▪ Vydavatel i nakladatel časopisu si vyhrazují právo článek zveřejňovat na webových stránkách a sociálních sítích časopisu za účelem propagace časopisu. ▪ Dílo není určeno ke komerčnímu využití. Smí se šířit, pokud jsou korektně uvedeny údaje o autorovi, článku a jako zdroj citován časopis Geografické rozhledy.